

Het web van Spinoza

Van Goce Smilevski verscheen eveneens bij uitgeverij Anthos

De zus van Freud

Goce Smilevski

Het web van Spinoza

Vertaald uit het Macedonisch
door Roel Schuyt

Anthos | Amsterdam

De vertaler ontving voor deze vertaling een werkbeurs van
het Nederlands Letterenfonds

ISBN 978 90 414 1917 0

© 2002, 2006 Goce Smilevski

Published by arrangement with Agence littéraire Pierre Astier & Associés

ALL RIGHTS RESERVED

© 2013 Nederlandse vertaling Ambo | Anthos uitgevers,

Amsterdam en Roel Schuyt

Oorspronkelijke titel *Razgovor so Spinoza*

Oorspronkelijke uitgever Kultura

Omslagontwerp Marry van Baar

Omslagillustratie © Stephan Kasarov

Foto auteur © Galya Yotova

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers n.v., Antwerpen

Draad een

Ontmoeting

Je ligt dood op bed en ik loop langzaam naar je toe. Je ziet er erg jong uit, Spinoza, op dat grote hemelbed met roodfluwelen gordijnen, op het ledikant waarop je vierenzeventig jaar en drie maanden voor je dood werd geboren. Je ligt op het grote, rode hemelbed, het enige voorwerp dat je in je leven bezat, en nu bezit je niet eens meer het lichaam dat erop ligt; misschien bezat je dat lichaam ook niet toen je leefde en je daarin verbleef.

Ik zie je levenloze lichaam vanaf deze afstand liggen, honderden jaren na je dood, en tegelijk toen, vlak na je overlijden, voordat er iemand de kamer binnenkwam, voordat ze je stijf en verkild aantroffen. Ik raak je hand even aan, er zit nog altijd wat warmte in, en zolang deze aanraking duurt, voel ik dat ik bevangen raak door de koude die zich door je lichaam verspreidt. Op je wang zie ik het bijna opgedroogde spoor van een traan, en de mensen die straks binnenkomen, die je hier zullen vinden, zullen er niets van zien. Ze zullen ontdekken dat je daar met opgetrokken knieën ligt, als een embryo, dat je haren niet zijn gekamd en dat je mond een beetje openstaat, alsof je nog iets wilde zeggen of nog een gesprek wilde beginnen; ze zullen zien dat je huid zo doorzichtig is als rijstpapier, en je nagels dik en donkergeel, maar ze zullen op je wang geen spoor van een traan vinden – want die is dan al opgedroogd.

Waarom sta ik hier, Spinoza, naast je levenloze lichaam, waarom sta ik zo dichtbij, slechts een paar stappen bij je dode lichaam van-

daan, en tegelijk zo ver weg – honderden jaren na je overlijden? Misschien is het om die traan, Spinoza, die als de essentie van jouw leven ook nog bleef bestaan toen het voorbij was.

Ik heb geen traan op mijn gezicht. Je bent heel dichtbij, slechts een paar stappen bij mijn lichaam vandaan, maar ook heel ver van mij verwijderd – honderden jaren na mijn dood. Zoals het oog bepaalde dingen door de breking van het licht anders ziet dan ze in de ruimte zijn, zo zie jij nu, door de breking van de tijd, een traan op mijn gezicht die er niet is – je staat hier, bij mijn lichaam, maar wel honderden jaren na mijn dood. Bovendien weet iedereen die mijn werken gelezen heeft heel goed welke diepe minachting ik voor tranen koesterde. En als je mijn minachting voor tranen wil begrijpen, moet je mijn hele leven bekijken, en niet alleen het moment van mijn dood. Begin daarom bij mijn geboorte, of liever nog: bij het moment waarop ik werd verwekt.

Een februarinacht in Amsterdam

Het is eind februari, het is nacht en Amsterdam slaapt. Iedereen slaapt: de kooplieden en de priesters, de rijken en de armen; ook de rovers en beroofden slapen, en ook de verliefden, geliefden en verlatenen; de kinderen en ouders slapen, en ook de melkhandelaren en metselaars; de goede en slechte mensen slapen, en zelfs het water in de grachten slaapt, ook al is het in beweging. Amsterdam slaapt, maar er zijn er ook die in deze februarinacht niet slapen. Zoals de dronkenlui die in de taveernes in het stadsdeel tussende Jodenbreestraat en de Oude Kerk zitten te zingen; zoals de hoertjes die zich van de ene straat naar de andere straat verplaatsen, voor de taveernes blijven staan en hun prijs roepen – sommigen trekken de buitenlanders aan hun mouw door de straten, anderen liggen al met een matroos of een Londense koopman tussen hun dijen. Zoals een man die

in de gevangenis zit omdat hij zijn echtgenote en haar jonge minnaar heeft vermoord toen hij hen in bed betrapte, en die de volgende morgen zal worden terechtgesteld. Zoals een meisje dat achter het klavecimbel zit en een jonge man die *De anatomie van de melancholie* van Robert Burton leest. Zoals een oude vrouw die zich haar eerste huwelijksnacht probeert te herinneren en nog diezelfde nacht zal overlijden. Zoals een visserman die wakker ligt omdat hij denkt aan zijn hongerige kinderen, die van de honger zelf ook wakker liggen, maar doen alsof ze slapen omdat ze weten hoeveel zorgen hun vader zich om hen maakt. Of zoals een kunstschilder die slechts enkele huizen van het pand waar jij zult worden geboren met een aantal schetsen om zich heen in zijn atelier staat en zich gereedmaakt om de eerste penseelstreek op het linnen voor zich te zetten. Zijn voornaam is Rembrandt. Ook jouw ouders zijn nog wakker, Spinoza, op slechts een honderdtal meters van de schilder die peinzend voor zijn doek staat. Ze liggen in het grote, rode hemelbed, in het donker. Rembrandt staat voor zijn ezel: hij kijkt naar de krijtschets die hij op het linnen heeft gemaakt. Daarop is een dode man te zien – hij heet Aris Kindt en werd op 16 januari van dat jaar wegens een gewapende overval opgehangen. De dag na zijn terechtstelling vroegen Nicolaes Tulp, de voorzitter van het chirurgijns-gilde, en zeven van zijn collega's aan Rembrandt of hij hen tijdens de anatomische les in het *Theatrum anatomicum* wilde schilderen. En nu, een maand later, staat Rembrandt voor het doek en wil hij aan het schilderen beginnen. Hij staat met zijn in rode verf gedoopte penseel vlak voor het witte linnen, zoals jouw ouders diezelfde nacht heel dicht bij elkaar zijn en zo meteen elke ruimte tussen hun lichamen zullen laten verdwijnen. 'Waar zal ik mee beginnen?' vraagt Rembrandt zich af, ook al heeft hij zijn penseel reeds in de bloedrode verf gedoopt. Hij kijkt naar de schetsen – op een daarvan is de arm van de dode met een lancet opengesneden en wordt een spiergroep met een tangetje opgelicht. Degene die het tangetje vasthoudt is Nicolaes Tulp, en de zeven andere chirurgijns staan om de dode heen. Een van hen, aan de uiterste lin-

kerzijde van het schilderij, kijkt naar Tulp; hij is waarschijnlijk geïnteresseerd in wat de professor gaat zeggen. De twee mannen helemaal achteraan kijken naar de schilder – zij willen blijkbaar zo goed mogelijk op het schilderij komen te staan. Een van hen kijkt naar een punt buiten de voorstelling, waarschijnlijk hebben de burgers van Amsterdam zich daar verzameld om te kijken hoe de schetsen voor het groepsportret met de dode man worden gemaakt. Degene die het meest voorovergebogen zit, kijkt naar het vlees onder de opengesneden huid. Twee kijken er naar de vingers van de linkerhand van professor Tulp – tussen zijn duim en wijsvinger zit een vlekje bloed. ‘Moet ik met dat bloedvlekje beginnen?’ vraagt Rembrandt zich die nacht af (het is de nacht waarin jij zult worden verwekt, Spinoza), terwijl hij zijn hand een paar maal vol twijfel naar het linnen brengt en dan weer terugtrekt. Met net zulke korte bewegingen, maar dan sneller en zonder aarzeling, verenigen zich de lichamen van je ouders. De krampachtige trek op hun gezicht doet denken aan de krampachtige uitdrukking op het gezicht van Rembrandt. ‘Hoe zal ik beginnen, waar moet ik mee beginnen?’ vraagt de jonge schilder zich af – hij is zesentwintig jaar en een volleerd schilder, maar toch onzeker als hij aan een schilderij begint of op het punt staat er een te voltooien, en precies op dat moment hebben jouw ouders jouw verwekking voltooid en vloeit het zaad van je vader in je moeders schoot. ‘Nee,’ besluit Rembrandt, ‘niet met dat bloedvlekje, want dat is de essentie van de ziel en die bewaar ik voor het laatst,’ en hij trekt met zijn penseel enkele rode lijnen over het geopende, dode vlees.

Acht dagen na 24 november 1632

De man die ’s morgens met zijn acht dagen eerder geboren zoontje in zijn armen de Beth Jacobsynagoge binnengaat, heette Michael Spinoza. Hij kwam vijfenveertig jaar eerder als Miguel Despinosa

ter wereld in het Portugese stadje Vidigueira, waar zijn vader Isaac zich had gevestigd in de hoop dat hij zich er zonder angst voor de Inquisitie aan de door Mozes voorgeschreven wetten kon houden; Miguel werd geboren in 1587, precies veertig jaar nadat door de Inquisitie een tribunaal was ingesteld dat als belangrijkste doel had de Joden onder dwang te bekeren en de Joden die waren bekeerd te verhinderen tot hun oorspronkelijke geloof terug te keren. Hij herinnerde zich uit zijn jeugd slechts één gebeurtenis: toen hij negen was, droomde hij in een warme zomernacht dat er enorme vissen door de hemel vlogen; uit hun bek droop bloed en in zijn droom hoorde hij hoe er vanaf deze zijde van de werkelijkheid door de stem van zijn moeder, Mor Álvares, naar hem werd geroepen. Toen hij zijn ogen opende, zag hij hoe ze samen met zijn vader de noodzakelijkste spullen inpakte: twee broden, drie handenvol zout, een mes, een stel lepels, naald en draad en een paar kleren. En terwijl hij samen met zijn moeder, zijn broer en zijn zuster voor het laatst over de drempel van zijn huis naar buiten stapte, draaide hij zich om en zag hoe zijn vader Isaac zich bukte, een vloerdeel oplichtte, daar een paar boeken onder vandaan haalde en die onder zijn arm nam. Als hij later aan die vlucht terugdacht, pakte hij dikwijls een van die boeken, de Thora, en steeds opnieuw las hij het hoofdstuk Exodus. Op zulke momenten verscheen in zijn herinnering ook langzaam het gezicht van Mor Álvares, die met tranen in haar ogen naar hun huisje keek dat voorgoed van hen terugweek en steeds kleiner werd, terwijl zijn gezinsleden, gezeten in een kar waar twee paarden voor waren gespannen, net zomin als hij wisten waar ze heen gingen. Nog lang daarna stuurde Mor Álvares haar broers vanuit elke stad waar ze onderdak vonden een brief, die ze eerst aan Isaac had gedicteerd; ze wist alleen niet of zij ook waren gewaarschuwd dat iemand hen bij de Inquisitie had aangegeven omdat ze het Joodse geloof beleden. Pas op de dag dat ze naar de volgende stad vertrokken, stuurden ze de brieven weg, zodat ze niet in handen van de inquisiteurs zouden vallen; het enig wat erin stond was de naam van de stad die

ze achter zich lieten, een bepaalde plek in die stad, een datum en een teken. Mor Álvares geloofde dat haar broers de boodschap zouden begrijpen. Als er in de brief stond: 'Ponte de Lima, het plein voor het gerechtsgebouw, 14 augustus, met de linkerpink in het rechterneusgat', betekende het dat zij op 14 augustus van dat jaar naar het plein voor het gerechtsgebouw moesten komen en uitkijken naar een man die de pink van zijn linkerhand in zijn rechterneusgat hield, en dat zij dan hetzelfde moesten doen. In elke stad waar Mor Álvares en Isaac enkele maanden verbleven, vonden ze een Jood aan wie ze vertelden wat het herkenningsteken was, ze noemden hem de datum waarop hij naar de vastgestelde plek moest gaan en zeiden naar welke stad ze vertrokken, zodat de broers hun zuster konden vinden. In alle steden waar Isaac en Mor Álvares doorheen trokken, lieten ze mensen achter die de opdracht hadden om op één been over het plein te huppelen, geknield bij de haven te zitten of voor de kathedraal in hun handen te klappen, maar de broers van Mor Álvares kwamen nergens opdagen. Haar dromen werden beheerst door een groot vel papier waar de handen van haar broers overheen bewogen om iets te schrijven, maar zij was analfabeet en moest haar best doen om de onduidelijke tekens te begrijpen of ten minste hun vorm te onthouden, zodat haar man ze kon verklaren als ze wakker was. Deze dromen waren voor haar aanleiding om te leren lezen en schrijven; in elke stad waar ze verbleven, leerde ze drie letters, en toen ze het hele alfabet kende, kon ze in haar droom het volgende lezen: 'Alles heeft zijn tijd en alle aangelegenheden onder de hemel hebben hun tijd; er is een tijd waarin je wordt geboren en een tijd waarin je zult sterven; er is een tijd om te zaaien en een tijd om te wieden; een tijd om te genezen en een tijd om te moorden; een tijd om op te bouwen en een tijd om af te breken; een tijd om te lachen en een tijd om te huilen; een tijd om te dansen en een tijd om te treuren; een tijd om stenen te verzamelen en een tijd om stenen rond te strooien; een tijd voor omhelzingen en een tijd om je van omhelzingen te onthouden; een tijd om te winnen en een tijd om te verliezen; een

tijd om de dingen te behouden en een tijd om ze weg te gooien; een tijd om te naaien en een tijd om te tornen; een tijd om te spreken en een tijd om te zwijgen; een tijd om lief te hebben en een tijd om te haten; een tijd voor vrede en een tijd om oorlog te voeren.’ Toen ze wakker werd, vertelde Mor Álvares aan haar man wat ze gedroomd had, maar aangezien ze een beetje vergeetachtig werd, leek wat ze onthouden had op een dood lichaam dat door de aasgieren werd aangevreten: ‘Alles heeft zijn tijd, er is een tijd waarin je zult sterven; er is een tijd om te wieden; een tijd om de moorden; een tijd om af te breken; een tijd om te huilen; een tijd om te treuren; een tijd om stenen rond te strooien; een tijd om je van omhelzingen te onthouden; een tijd om te verliezen, een tijd om dingen weg te gooien; een tijd om te tornen; een tijd om te zwijgen; een tijd om te haten en een tijd om oorlog te voeren.’ Deze woorden klonken Isaac bekend in de oren, maar hij kon zich niet herinneren waar hij ze had gehoord of gelezen. Daarna kwam Mor Álvares’ droom niet meer terug en schreef ze geen brieven meer; ze hoopte alleen nog dat ze op een dag voor iedereen een warm huis zou vinden – voor de kinderen Fernando, Miguel en Maria Clara, voor haar man Isaac en voor zichzelf. Het antwoord op al haar brieven kwam een maand na haar dood in de Franse stad Nantes, dat was in 1616. Het antwoord heette Sara, en zij was de dochter van haar broer Gabriel. Terwijl ze uitlegde dat haar vader en de twee andere broers van Mor Álvares na langdurige foltering en op last van het tribunaal van de Inquisitie ter dood waren gebracht, keek Miguel Despinosa, die kort daarvoor de naam Michel d’Espinosa had aangenomen, naar haar rechterhand, waarvan de vingers ontbraken. Sara zag zijn verbijsterde blik, hield haar van vingers ontdane hand voor zijn ogen en zei: ‘Ze hebben ze afgehakt, zodat ik de bladzijden van de Talmoed die ze onder mijn hoofdkussen vonden niet meer zou kunnen omslaan.’ Toen Michel d’Espinosa enkele dagen later voorgoed uit Nantes vertrok, bleef hij vanaf het dek naar de kade kijken totdat hij niet langer de verminkte hand van Sara zag die hem uitzwaaide. In Rotterdam kreeg hij

nogmaals een nieuwe naam, Michael Spinoza, die hij tot zijn dood zou dragen; eenmaal daar aangekomen voorvoelde hij dat de Republiek der Verenigde Nederlanden zijn verblijfplaats zou zijn zolang hij nog op deze wereld zou vertoeven. Op een dag in november 1622 verhuisde hij naar Amsterdam, waar hij trouwde met Rachel, de dochter van zijn oom Abraham. Aan het einde van het volgende jaar kregen ze hun eerste kind, dat overleed voordat de acht dagen waren verstreken waarbinnen het een naam moest krijgen; hun tweede kind, dat in het voorjaar van 1624 ter wereld kwam, stierf al tijdens de geboorte. Daarna werd Rachel ernstig ziek; ze werd steeds zwakker en het duurde niet lang of ze moest stenen in haar zakken doen als ze voor de deur van het huis ging zitten, omdat ze anders door de wind zou worden meegevoerd. Ze overleed op een ochtend in februari 1627 en de mensen die haar dode lichaam wasten vertelden dat ze nog minder woog dan de vleugel van een zwaan. Direct na aankomst in Amsterdam was Michael begonnen als koopman, waarbij hij door zijn oom Abraham Spinoza werd geholpen. Een jaar na de dood van Rachel trouwde Michael Spinoza met Hana Debora Senior, de dochter van Baruch Senior en Maria Nunes. In 1629 werd hun dochter Miriam geboren, een jaar later hun zoon Isaac en op 24 november 1632 kregen ze opnieuw een zoon.

De man die begin december 1632 's morgens vroeg de synagoge van Beth Jakob binnengaat is Michael Spinoza, en het pasgeboren kind dat hij de tempel binnenbrengt om het te laten besnijden en het een naam te geven, ben ik. Ik zal in de synagoge worden ingeschreven als Bento Spinoza; dat zal thuis mijn roepnaam zijn en onder diezelfde naam zal ik koopman worden; op de Talmoed Thora-school zal ik worden ingeschreven als Baruch, en over die naam zal de *cherem* worden uitgesproken, de banvloek waarmee ik uit de Joodse gemeenschap zal worden verstoten; na de *cherem* zullen de mensen mij Benedictus noemen. Alle drie de namen hebben dezelfde betekenis: de gezegende – Bento in het Portugees, Baruch in het Hebreuws en Benedictus in het Latijn.

De wereld begon in mijn kinderjaren met een vierkant. Achter dat vierkant – een zolderraam van ons huis – breidde de wereld zich geleidelijk uit: tussen de takken van de acacia's door zag je de gracht voor het huis waar we woonden. Rechts van ons huis was een brug, die de Houtgracht, waaraan wij halverwege aan de straatzijde woonden, met Vlooienburg verbond. Aan de overkant van de gracht zag je vanuit ons zolderraam een paar huizen: in een daarvan bevond zich de synagoge Beth Jakob, waar ik op de achtste dag na mijn geboorte werd besneden en mijn naam kreeg; daarnaast stonden twee huizen die door de Joodse gemeenschap waren gehuurd en waar de Talmoad Thoraschool was gevestigd. We woonden in een pand dat we huurden van de zijdehandelaar Willem Kiek, en veel mensen vroegen zich af waarom Michael Spinoza, die niet echt een rijke koopman was, ervoor had gekozen om aan de Houtgracht te gaan wonen, en niet op Vlooienburg, waar de armere Joden woonden.

Het huis waar we woonden had vier kamers: op de begane grond waren het vertrek waar we aten en de woonkamer, waar in het midden het echtelijke ledikant stond, een enorm hemelbed met roodfluwelen gordijnen. Op de zolderetage was een vertrek waar mijn vader een gedeelte van de wijn opsloeg die hij in zijn winkel verkocht, en in de andere kamer sliepen wij, de kinderen. Achter het raam van die kamer begon de wereld van mijn kinderjaren, en als ik naar buiten keek, zag ik een stukje hemel, een straat, een rij acacia's, een gracht, een brug, en aan de overkant van het water de huizen waarin de synagoge en de school waren ondergebracht.

In die huizen werd het godsdienstonderwijs, dat voor Joodse kinderen al in hun geboortehuis aanving, verder voortgezet: eerst in de synagoge (ik herinner me hoe ik daar voor het eerst naar binnen ging en zag hoe de jonge rabbijn Aboab de Fonseca met zijn vingers de snaren van de harp beroerde, terwijl het koor een liefdeslied zong over de bruidegom Israël en zijn bruid Sabbat), en daarna op school. Ik zie nog voor me hoe mijn vader me op een dag voor het eerst de synagoge binnenbracht, en hoe hij een paar jaar later op

mijn eerste schooldag met me meeging; hij wilde dat ik rabbijn zou worden.

Bij ons thuis werd Portugees gesproken; verder leerden we Spaans omdat dat de taal van de literatuur was, en Hebreeuws omdat het de taal was van de heilige boeken. Later leerde ik ook Nederlands, maar niet goed genoeg om erin te schrijven.

Toen ik zes jaar was, werd mijn broer Gabriel geboren. Na zijn geboorte werd mijn moeder, van wie mijn vader zei dat ze altijd al een zwakke gezondheid had, ernstig ziek, en vijf maanden later, op 5 november 1638, overleed ze. Sindsdien zat ik steeds vaker bij het raam waarachter de wereld begon.

Oneindigheid

Ik zie hoe je bij het raam zit en naar buiten kijkt. Wilde je op zulke momenten niet dat de tijd vóór de dood van je moeder zou veranderen in eeuwigheid? Als je naar de gracht voor het huis of naar de huizen aan de overkant keek, of misschien naar een punt ergens daarboven, naar de hemel, wilde je dan niet dat elk ogenblik van jouw moeders bestaan in oneindigheid zou overgaan?

De mensheid lijdt aan een op het oog onschuldige ziekte. Een van de symptomen van deze ziekte is dat men aan tijdelijke en eindige dingen en gebeurtenissen eigenschappen als eeuwig en oneindig toekent, of eigenlijk: dat men verlangt dat tijdelijke en eindige dingen en gebeurtenissen eeuwig blijven bestaan of voortduren. Een oude vrouw loopt met haar kleinkind op haar arm op een brug over een van de Amsterdamse grachten. Terwijl ze haar kleinkind op haar rechterarm houdt, stopt ze het bloemenvrouwtje dat op de brug staat met haar linkerhand een paar ijzeren muntjes toe, en het kind krijgt van haar een bosje viooltjes. Het kind kijkt naar het paarsblauw van de viooltjes en meteen is alles uit zijn wereld ver-

dwenen: zijn grootmoeder, de hand van het bloemenvrouwtje, de brug en het water van de gracht, de donkere wolken en de daken van de huizen; er bestaat niets meer dan de kleur van het bosje bloemen in zijn hand – en een deel van hem (het deel dat in staat is te geloven) gelooft dat dit moment, waarop hij naar het paarsblauw kijkt, eeuwig zal duren, dat zijn blik voorgoed op de viooltjes gericht zal zijn en dat de kleur van de bloemen zich uitstrekt tot zover de ruimte reikt; de oude vrouw die het kind op haar arm draagt, weet echter dat dit slechts een moment zal duren; hoogstens leeft in haar een latent verlangen dat zo'n moment eeuwig zou kunnen duren en dat de kleur van de viooltjes tot in de oneindigheid zou kunnen uitstromen. De oude vrouw en haar kleinkind komen bij de Nieuwe Kerk, gaan een straat in en passeren enkele huizen met gele voorgevels. Bij een daarvan, met een rode deur waarvoor een kat ligt te slapen, laat het kind de viooltjes vallen terwijl zijn grootmoeder met hem op haar arm doorloopt. De bloemetjes komen terecht op de kop van de kat, die wakker wordt en aan de rode voordeur krabt; daarachter ligt een jongen met een laken over zich heen op bed, hij heeft net zijn jeugd achter zich gelaten en masturbeert voor het eerst in zijn leven; op het moment van zijn zaadlozing denkt hij dat het genot eeuwig zal duren, net als de fantasiebeelden in zijn hoofd die hem ertoe verleidden zichzelf te bevredigen. In het huis ernaast slaat een linkshandige jongen met zijn rechterhand de bladzijden om van *Het verschil tussen het lichaam van de man en het lichaam van de vrouw* van Andreas Vesalius; hij kijkt aandachtig naar de tekeningen en zit met zijn linkerhand aan zijn geslachtsorgaan; hij weet echter dat het genot slechts van korte duur is, dat hij straks zijn handen goed moet wassen en daarna de vloer van zijn sperma moet reinigen, dat hij het boek dicht moet doen en dan naar school moet. En terwijl hij zich aankleedt om naar school te gaan, bedenkt hij hoe geweldig het zou zijn als hij niet de lessen van zijn docent over de dood van Jezus aan het kruis en zijn wederopstanding hoefde te volgen, maar in plaats daarvan eeuwig zou kunnen masturberen en het beeld van de naak-

te vrouw, die op een illustratie in *Het verschil tussen het lichaam van de man en het lichaam van de vrouw* met één hand met haar vlechten speelt en de andere op haar heup houdt, zich tot in het oneindige zou uitstrekken en de ruimte zou vullen van zijn huis, de straat die naar school leidt en de school zelf, om zich dan verder uit te spreiden, zodat haar borsten en heupen over heel Amsterdam zouden reiken en nog verder, tot Golgotha, en nog verder, tot de sterren en daar voorbij. Op weg naar school komt de jongen langs een huis waar een zieke man ligt. De man wordt niet zozeer gekweld door de pijnen die zijn ziekte hem bezorgen, als wel door de angst dat deze pijnen eeuwig zullen duren. Slechts één ding boezemt hem nog meer angst in dan eeuwige pijn: de gedachte dat zijn ziekte zal worden gevolgd door de dood. Hij gelooft namelijk dat deze tot aan het einde van de eeuwigheid zal duren; voor hem is de dood niet slechts een moment.

Zoals ik al zei, gaat het om een schijnbaar onschuldige ziekte, maar in feite is ze dodelijk. Of om het exacter te formuleren: dit is de enige echt dodelijke ziekte. Alle andere ziekten doden wat in de mens sterfelijk is, maar deze ziekte doodt wat in de mens onsterfelijk is. Andere ziekten richten het menselijk lichaam te gronde, maar deze ziekte ontnemt de mens de mogelijkheid om het eeuwige en oneindige te leren kennen en een deel van de eeuwigheid en de oneindigheid te worden. Alles wat korter duurt dan de eeuwigheid is het niet waard dat de mens daaraan zijn tijd besteedt; alles wat kleiner is dan het oneindige is het niet waard dat de mens zijn lichaam gebruikt om het ruimtelijk te onderzoeken. Het enige waarnaar het wezen van de mens dient te streven is de oneindige en eeuwige substantie te leren kennen.

Een jaar na de dood van mijn moeder ging ik naar de Talmoed Thoraschool. Voor de eerste vier afdelingen, die elk twee jaar duurden, hoefde niet te worden betaald; daarom zaten daar kinderen van zowel rijke als arme ouders. In de eerste afdeling kreeg ik les van Mordechai de Castro, en bij hem leerden we het gebedenboek te le-

zen. De volgende twee jaren leerde Joseph de Faro ons om in het Hebreuws de Thora te lezen. In de derde afdeling leerde Abraham Baruch ons gedeelten uit de Thora te vertalen en ze te verklaren. In de laatste twee jaren besprak Salom ben Joseph met ons de boeken van de profeten.

Op een ochtend, ik was negen en bijna klaar met de eerste afdeling, vertelde mijn vader dat hij opnieuw ging trouwen. De vrouw die bij ons in huis kwam te wonen en met mijn vader het bed zou delen waarin mijn moeder was gestorven, heette Esther. Ze was een zwijgzame vrouw die net uit Lissabon naar de Nederlanden was gekomen en tot haar dood geen andere taal dan Portugees zou spreken, en we kwamen verder niets over haar leven te weten. Ze was naar Amsterdam gehaald door haar zuster Margarieta, die hier al geruime tijd woonde en Esther af en toe in ons huis kwam opzoeken. Als de beide vrouwen samen waren, brachten ze de tijd echter zwijgend door, alsof ze elkaar niets te vertellen hadden en vooral geen herinneringen aan het verleden wilden ophalen.

De lessen op school begonnen 's morgens om acht uur en duurden tot elf uur; dan ging de bel en gingen we naar huis om te eten en uit te rusten; om twee uur moesten we weer naar school en 's avonds gingen we voor het avondgebed naar de synagoge en zongen we psalmen. In de vijfde afdeling vertelde Isaac Aboab ons over de Talmoed, leerden we elke dag een wet uit de Misjna en het commentaar daarop uit de Gemara. In de twee jaren van de zesde afdeling kregen we van Saul Levi Mortera, de hoofd rabbijn van onze gemeenschap, les over de Gemara, de Tosafot en de commentaren van Maimonides.

Toen mijn oudere broer Isaac in september 1649 overleed, liet mijn vader me weten dat ik niet meer voor rabbijn zou kunnen studeren omdat hij niet genoeg geld had om mijn opleiding te betalen, en wat nog belangrijker was: hij had iemand nodig die hem in de winkel kon helpen. Zo werd ik van een jongeman die voorbestemd was om rabbijn te worden een verkoper in de winkel van mijn vader.

Toch bleef ik de Thora bestuderen, wat ik deed in de gemeentelijke groepsscholen die eens per week bijeenkomsten organiseerden en waar we les kregen van enkele rabbijnen die ik al op de Talmoed Thoraschool als leraar had gehad. Op de ene school, de Keter Thora (De Kroon van de Thora), werden de lessen gegeven door rabbijn Mortera, en op de andere, genaamd Thora Or (De Wet is het Licht), door rabbijn Aboab. Vader voelde zich een beetje schuldig omdat hij niet genoeg geld had om mijn opleiding tot rabbijn te betalen en ik hem in de winkel moest helpen in plaats van te studeren; daarom verzocht hij rabbijn Menasseh ben Israël, de schrijver van *De hoop van Israël*, mij privélessen te geven. Hij was anders dan de andere rabbijnen en bezat een uitmuntende kennis van de Kabbala en de niet-Joodse filosofische stromingen. Van hem kreeg ik een exemplaar van de *Pre-Adamieten*, een boek dat was geschreven door de Franse calvinist Isaac la Peyrère, die beweerde dat er ook vóór Adam en Eva al mensen waren, dat de Thora niet door Mozes geschreven was maar door meerdere mensen was samengesteld, en dat de wereld veel ouder was dan zesduizend jaar. De vragen die tijdens mijn gesprekken met rabbijn Menasseh bij me opkwamen, legde ik later voor aan rabbijn Mortera en rabbijn Aboab, en zij waren verbijssterd. Ik vroeg of we na de dood bleven bestaan zoals we waren, en zij antwoordden dat onze ziel bleef leven totdat het lichaam stierf; toen vroeg ik of de ziel in haar geheel bleef bestaan zoals ze was, en zij antwoordden dat de ziel zonder meer bleef bestaan zoals ze in haar geheel was, want de ziel was ondeelbaar, waarop ik vroeg of dat betekende dat daarin ook alle angsten, hartstochten en slechte gedachten achterbleven. De rabbijnen wisten niet meteen wat ze daarop moesten zeggen en mompelden binnensmonds wat. Niet lang daarna ging ik niet meer naar de Keter Thora en de Thora Or, want het interesseerde me niet langer waarom een rund of een schaap dat iemand voor zijn eigen heil als gave aan de Heer offerde, vrij van gebreken moest zijn; wat mij interesseerde was de aard van een menselijk wezen en zijn plaats in de natuur; het interesseerde

me niet waarom men gedurende de zeven dagen van de Pesach ongezuurd brood moest eten, maar wel wat de band was tussen een menselijk wezen en de natuur; ook interesseerde het me niet waarom een vrouw met een van haar zwagers moest trouwen als haar man zonder nageslacht stierf en met enkele van zijn broers samen had gewoond, maar ik wilde wel weten of een menselijk wezen volledige vrijheid kon verwerven en op welke manieren dat mogelijk was.

In juni 1650 trouwde mijn oudste zuster Miriam met Samuel de Casseres, die bij rabbijn Mortera voor rabbijn studeerde. Een jaar later stierf Miriam bij de geboorte van haar zoon Daniël, en Samuel trouwde met mijn jongere zuster Rebecca.

Eind oktober 1653 stierf Esther, de laatste echtgenote van mijn vader, en vijf maanden later overleed hij ook zelf.

Daarna beheerde ik de winkel en ik werd geholpen door Gabriel. Het was voor ons een moeilijke tijd: we kregen steeds minder klanten en een van de schepen die handelswaar voor ons moesten aanvoeren, was door piraten overvallen. We hadden die winter weinig te eten en onvoldoende hout om te stoken. Merkwaaardig genoeg beleefde ik aan al dat gebrek ook een zekere voldoening, waarschijnlijk omdat ik het altijd weerzinwekkend had gevonden om met geld om te gaan; ik gruwde van ieder fysiek contact met de stukjes metaal of papier waarop een waarde stond aangegeven, ik pakte ze het liefst met een zakdoekje of een pincet vast, en eigenlijk was ik maar al te blij dat ik een paar dagen geen geld hoefde aan te raken.

De tweede helft van 1654 en de eerste helft van 1655 zouden bij de inwoners van Amsterdam in de herinnering gegrift blijven door de grote pestepidemie. Binnen tien maanden tijd stierven er zeventienduizend mensen, dat wil zeggen: één op de tien inwoners. De stad was een paar maanden van de buitenwereld afgesloten, zodat slechts een klein deel van de bestelde goederen kon worden afgeleverd en onze winkel een paar weken dicht moest blijven. De vraag

hoe men dit kon overleven vermocht me niet af te leiden van mijn gedachten over God, over het bestaan en over de oorsprong van onze hartstochten, want als ik in een hoekje van onze winkel, waar urenlang niemand binnenkwam, zat te luisteren naar de geluiden die uit mijn lege darmen kwamen, mat ik telkens opnieuw het verschil tussen verzadiging en honger, tussen vraatzucht en de weerzin om iets in de mond te nemen.

Als er wel voldoende klanten waren en er in de stad geen ziekte heerste, vroeg ik me weleens af of het werk in de winkel me niet steeds verder van mijn boeken zou vervreemden, zodat ik op den duur een koopman zou worden die alleen een boek las voor het sla-pengaan; ik probeerde die gedachte van me af te zetten omdat ik de wetenschap en het nadenken over God als het enige genoegene beschouwde dat enigszins de moeite waard was. Langzaam maar zeker groeide bij mij echter het besef dat ik waarschijnlijk tot aan het einde van mijn leven koopman zou blijven, en ik deed mijn best om me met dat toekomstbeeld te verzoenen, totdat ik op een avond voor de deur van mijn winkel kennismaakte met Franciscus van den Enden. Dat was in het najaar van 1655, en ik deed net de deur dicht, toen ik achter me iemand hoorde vragen: ‘Meneer, gaat u sluiten?’

‘Ja,’ zei ik, en ik draaide me om naar de man die mij dat gevraagd had en die van achteren door het licht van de straatlantaarn werd beschenen, zodat ik zijn gezicht niet kon zien, maar alleen de contouren zag van zijn kleine gestalte: een hand die op een kaal hoofd krabde en een voet die op het plaveisel op en neer ging.

‘En ik wilde net wat gedroogde vijgen en wijn kopen.’

‘Het spijt me, het is al laat, ik moet naar huis,’ zei ik vermoeid.

‘Jongeman, ik zou u voor gedroogde vijgen en wijn niet alleen betalen, maar ook vijftig dichtregels van de *Metamorfosen* van Ovidius en het eerste bedrijf van *De eunuch* van Terentius geven.’ Toen hij mijn verbaasde gezicht zag, voegde hij daaraan toe: ‘En vijf brieven van Seneca.’

Ik glimlachte en deed de deur open.